

**XARİCİ DÖVLƏT BORCLARI VƏ
BMİ-LƏRİN LAYİHƏLƏRİNDƏ İCTİMAİ İŞTİRAKÇILIQ**

XARİCİ DÖVLƏT BÖRCLƏRİ VƏ BMİ-LƏRİN LAYİHƏLƏRİNDƏ İCTİMAİ İŞTİRAKÇILIQ

Bank Monitoring Koalisiyası

Müəlliflər: **Zöhrab İsmayıl**

Salman Nəcəfov

Fuad Cəfərli

Fridrix Ebert Fondu maliyyələşdirib

MÜNDƏRİCAT

1. Giriş	5
2. Azərbaycanın xarici borcları	7
3. Azərbaycanın xarici borcları ödəmə qabiliyyəti	13
4. Beynəlxalq maliyyə institutlarının Azərbaycan üzrə strategiyaları	16
5. Beynəlxalq kredit layihələrində ictimai iştirakçılıq	20
Təvsiyələr	27

QISALTMALAR

AÇG	“Azəri-Çıraq-Günəşli”
AİB	Asiya İnkişaf Bankı
AYİB	Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
AİYİB	Azad İqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyi
ARDNF	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu
BƏƏ	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri
BMİ	beynəlxalq maliyyə institutları
DB	Dünya Bankı
İİB	İslam İnkişaf Bankı
KİV	kütləvi informasiya vasitələri
MBQ	Milli Büdcə Qrupu
MMC	məhdud məsuliyyətli cəmiyyət
NHMT	Neftçilərin Hüquqlarının Müdafiəsi Təşkilatı
YBƏA	Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyi
SDR	xüsusi borcalma hüququ
İVMM	İctimai Vəsaitin Monitorinqi Mərkəzi
QHT	qeyri-hökumət təşkilatları
XFO	Xüsusi Fasilitasiya Ofisi

1. GİRİŞ

Son 10 il ərzində Azərbaycan hökuməti beynəlxalq maliyyə institutlarından müxtəlif idarəetmə islahatları, infrastruktur və sosial layihələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə kreditlərin alınmasını intensivləşdirib. Neft gəlirlərinin artdığı bir dövrdə ölkənin kredit reytinginin də artması ilə Azərbaycan hökumətinin aldığı borcların məbləği çoxalmaqda davam edir. 2012-ci il yanvar ayının əvvəlinə Azərbaycan hökumətinin imzalanmış kredit layihələrinin ümumi məbləği 10.495 milyon ABŞ dolları təşkil edib ki, bunun da 5.818 milyonu xərclənib¹.

Bir tərəfdən artan maliyyə imkanları və xarici borcun ÜDM-ə nisbətinin aşağı olması xarici kreditordardan alınan borcun məbləğinin o qədər də yüksək olmadığını göstərir. Əksinə, bir sıra iqtisadçı ekspertlərin fikrincə, xarici borclar makroiqtisadi inkişaf baxımından çox əhəmiyyətlidir, çünki uzunmüddətli borclar təxirəsalınmaz layihələrin maliyyələşdirilməsində “təcili yardım” maşınına bənzəyir. Azərbaycan hökumətinin həlli vacib layihələrinin həyata keçirilməsi üçün daha çox vəsait tələb olunur və görünən budur ki, hökumət bu sahədə aktivlik göstərərək daha çox borclanmaya gedir. Lakin imzalanmış kreditlərin 96%-nin 10 ildən artıq müddətli kreditlərin təşkil etdiyini və onların ödənilməsinin neft gəlirlərinin azaldığı dövrə təsadüf edəcəyini nəzərə alsaq, gələcəkdə borcların qaytarılmasında çətinliklərin yaranması ehtimalı vardır. Onu da qeyd edək ki, xarici borcların 2012-2013-cü illərdə kəskin artacağı gözlənilir. Hökumətin proqnozlarına əsasən, 2012-ci ildə 1472,6 milyon manat, 2013-cü ildə isə 1.300 milyon manat xarici kredit alınacaq. Beləliklə də 2014-cü ilin əvvəlinə xarici borclar 8 milyard dolları keçəcək ki, bu da həmin dövrə xarici borcların 2013-cü ilin proqnozlaşdırılan ÜDM-ə nisbətinin 11,7% təşkil edəcəyini göstərir.

Azərbaycan hökumətinə kredit ayıran fond və bankların da sırası genişlənməkdədir. Artıq bi siyahıda Cənubi Koreyanın Şinhan Bankı, İran Bankı və Qazaxstan hökuməti kimi donorlar da var.

Qeyd edək ki, indiyədək Azərbaycanın xarici borclarının hərtərəfli monitorinqi həyata keçirilməyib. Buna səbəb isə dövlət qurumlarının xarici kreditlər üzrə hesabatların, həmçinin bəzi illər üzrə dövlət təminatı ilə alınmış xarici borcların sahələr, dövlət qurumları və kreditörlər üzrə tərkibinin ictimaiyyətə açıqlanmamasıdır. 2005-ci ildə “İnformasiya əldə etmək haqqında”

¹Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat

qanunun qüvvəyə minməsi vətəndaş cəmiyyəti institutlarının informasiyalara çıxışını təmin etməyə müəyyən şərait yaratsa da, qanunun icrasındakı problemlər sistemli və detallı məlumatların əldə edilməsini çətinləşdirir.

Bu hesabatda bir neçə istiqamət üzrə araşdırmalar aparılıb. Bunlar Azərbaycanın xarici borclarının sahələr, donorlar və dövlət qurumları üzrə tərkibi, ikincisi beynəlxalq maliyyə institutlarının siyasətləri və kredit layihələrində ictimai iştirakçılıqdır.

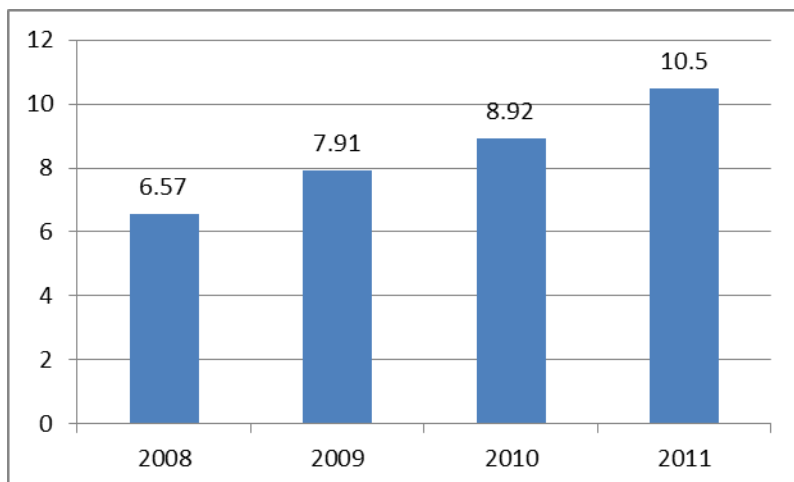
2. AZƏRBAYCANIN XARİCİ BORCLARI

1991-ci ildə keçmiş SSRİ-nin süqutu ilə respublikaların müstəqillik qazanması ilə bir dövrdə bu ölkələrin iqtisadiyyatının transformasiyası üçün beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq prosesi başlandı. Azərbaycan da Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı ilə əməkdaşlığa 1992-ci ildən başlayıb və təxminən 2 il sonra ilk borcunu alıb. 1990-cı illərin sonlarında Azərbaycan Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və Asiya İnkişaf Bankı da daxil olmaqla bir sıra beynəlxalq və regional maliyyə institutları ilə əməkdaşlığını genişləndirib. Bu əməkdaşlığın nəticəsi olaraq Azərbaycan son 15 ildə ən müxtəlif təyinatlı layihələr üçün xarici borcları cəlb edib.

Beynəlxalq borc öhdəlikləri həm də yerli qanunvericiliyin hazırlanması ilə etibarlı kreditor tərəfdaşı olmaq üçün Azərbaycan hökumətinin öhdəliklərini artırıb və bir sıra qanunvericilik aktlarının qəbul olunmasında mühüm rol oynayıb. Qəbul olunmuş bir neçə qanun və normativ-hüquqi akt Azərbaycanda beynəlxalq maliyyə institutlarının verdiyi kredit layihələrinin maliyyələşdirilməsi əsasında dövlət tərəfindən zəmanət verir. Verilən borcların təsdiq olunması, həmçinin borc öhdəlikləri üzrə zəmanətli ödənişlərin hüquqi əsasları ölkənin bir sıra qanunvericilik aktı ilə tənzimlənir:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- “Borclar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- Azərbaycan tərəfindən imzalanmış beynəlxalq müqavilələrin imzalanma, həyata keçirilmə və imtina olunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- Azərbaycan tərəfindən imzalanmış beynəlxalq müqavilələrin imzalanma, həyata keçirilmə və imtina olunması Qaydaları;
- Beynəlxalq maliyyə və kredit təşkilatlarında ölkə nümayəndələrinin təmin olunması haqqında Prezident sərəncamları.

Azərbaycanın 1 yanvar 2012-ci il tarixinə beynəlxalq maliyyə institutları və başqa donorlarla imzaladığı kredit sazişlərinin ümumi dəyəri 10,5 mlrd. ABŞ dolları təşkil edir ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 1,6 mlrd. ABŞ dolları və ya 17,7% çoxdur.

Diaqram 1. *İmzalanmış kreditlərin məbləği, milyard ABŞ dolları*

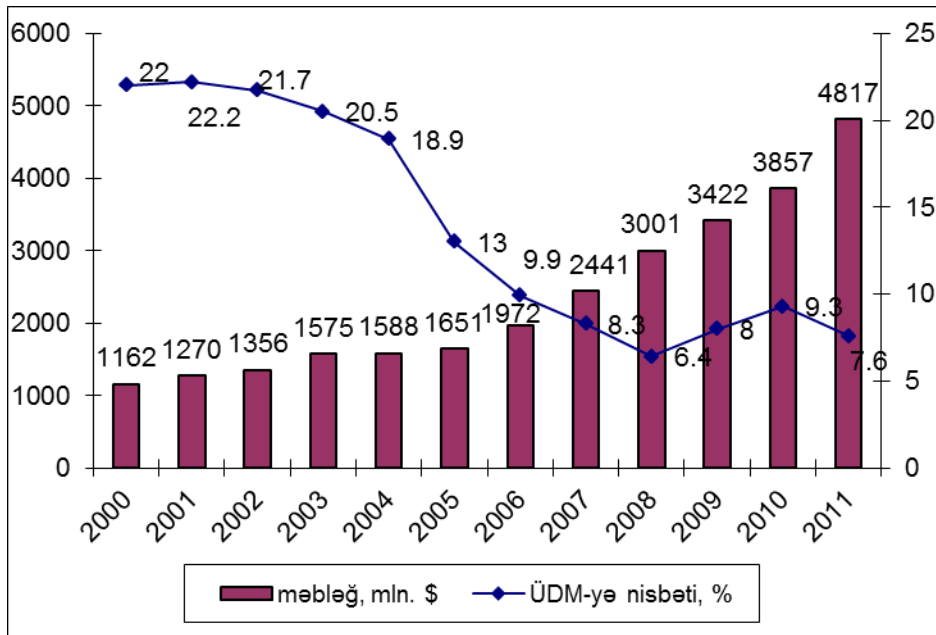
Qeyd edək ki, imzalanmış kredit sazişlərinin əksəriyyəti 2004-cü ildən sonraya təsadüf edir. 2004-2011-ci illərdə Azərbaycan hökuməti beynəlxalq və xarici maliyyə-kredit təşkilatları ilə 71 layihənin maliyyələşdirilməsi üçün 92 kredit sazişi imzalayıb ki, onların da ümumi məbləği 9.550 milyon manat təşkil edir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. *2004-2011-ci illərdə Azərbaycan hökumətinin imzaladığı kredit layihələri və onların məbləğləri*

	Kredit layihələri	Layihələrin sayı	Məbləğ, Mln. US\$	Yekunda payı, %
1	Avtomobil yolları	18	3500	36.66
2	Enerji	10	2300	24.09
3	Su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin yenilənməsi	8	1066	11.17
4	İrriqasiya, meliorasiya və kənd təsərrüfatı	9	335.9	3.52
5	Sosial-mədəni	12	354.2	3.71
6	Nəqliyyat	5	1500	15.71
7	İqtisadiyyat və maliyyə	7	261.9	2.74
8	Ekologiya	2	227.9	2.39
	Yekun	71	9545.9	100

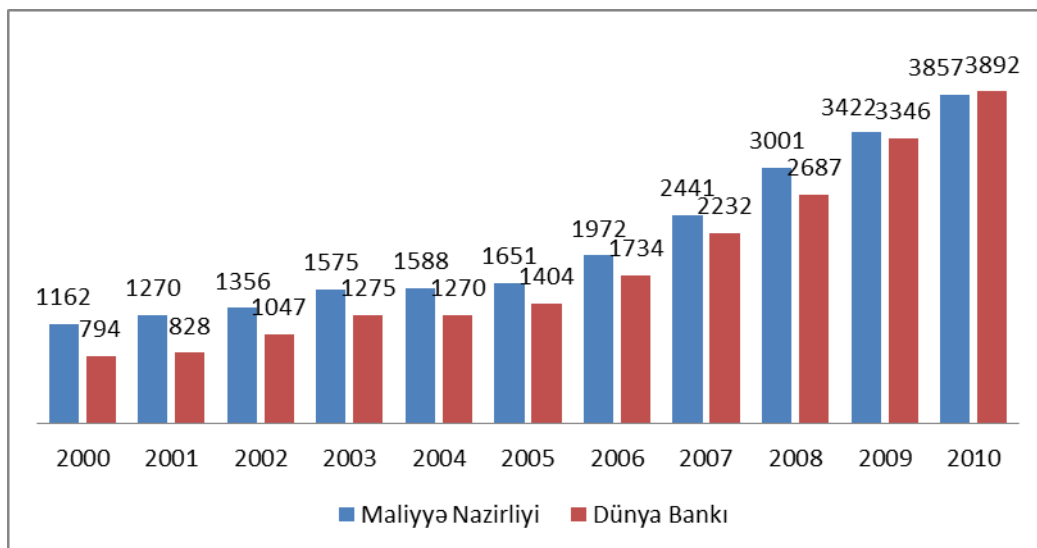
İmzalanmış sazişlər üzrə kreditlərin 5,8 mlrd. ABŞ dolları istifadə olunub və 1 yanvar 2012-ci il tarixinə istifadə olunmuş kreditlər üzrə xarici dövlət borcunun məbləği 4.817 milyon ABŞ dolları

təşkil edib. Həmin tarixə adambaşına düşən xarici dövlət borcunun həcmi 521,6 ABŞ dolları olub. 2011-ci ildə xarici dövlət borcunun ÜDM-ə nisbəti 7,6% olub ki, bu da 2010-cu illə müqayisədə 1,7 faiz bənd aşağıdır. Onu da qeyd edək ki, 2012-2013-cü illərdə Azərbaycanın xarici borclarının ÜDM-ə nisbətini artıracağı gözlənilir. Hökumət infrastruktur layihələrinin reallaşdırılmasına 2012-ci ildə 1472,6 milyon manat, 2013-cü ildə isə 1.300 milyon manat xarici kredit cəlb etməyi planlaşdırır ki, bununla da ümumi xarici borcların ÜDM-ə nisbətini 2013-cü ilin əvvəlinə 10,2%, 2014-cü ilin əvvəlinə isə 11,7% təşkil edəcəyi gözlənilir.

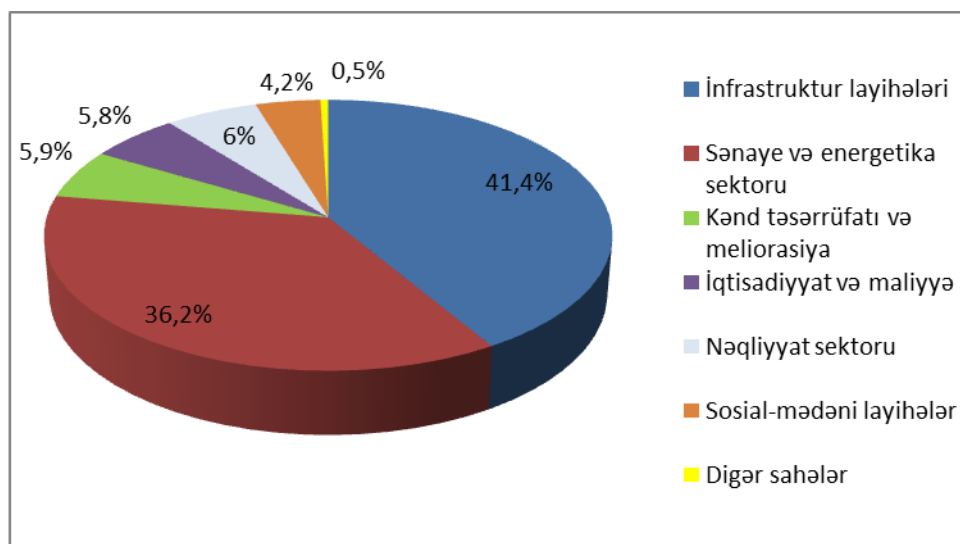
Diaqram 2. Azərbaycanın xarici dövlət borcu və onun ÜDM-ə nisbəti

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xarici dövlət borcu statistikasında Maliyyə Nazirliyi ilə Dünya Bankının verdiyi məlumatlar arasında uyğunsuzluqlar var. Diaqram 3-dən görmək olar ki, 2008-ci ildə bu fərq 314 milyon, 2010-cu ildə isə 35 milyon ABŞ dolları təşkil edib. Qeyd edək ki, statistik məlumatlardakı bu fərq 2009-cu ilədək özünü daha qabarıq göstərib. Ortaya çıxan bu fərqlər metodoloji və dövlət zəmanəti ilə dövlət şirkətlərinin aldığı kreditlərin statusuna fərqli yanaşmalardan irəli gəlir.

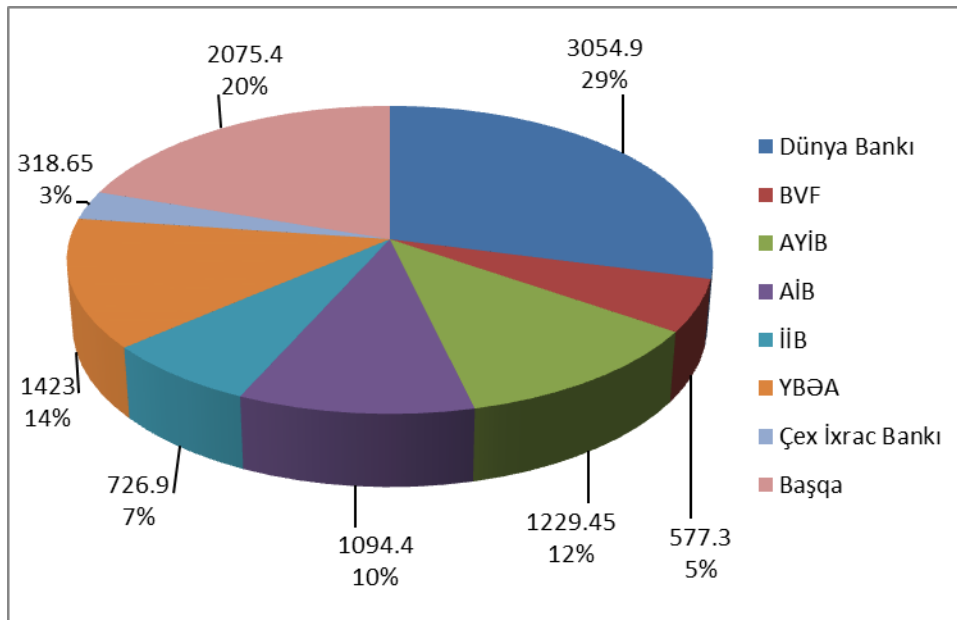
Diaqram 3. *Maliyyə Nazirliyi və Dünya Bankının Azərbaycanın xarici dövlət borcu üzrə statistikaları*

İstifadə edilmiş xarici kreditlər üzrə dövlət borclarının istiqamətlərinə gəldikdə isə, burada yol-infrastruktur və sənaye-energetika sahələri əsas yer tutur – uyğun olaraq 41,4% və 36,2% (Diaqram 4). Kənd təsərrüfatının payı 5,9, sosial-mədəni layihələrin payı isə cəmi 4,2 faiz təşkil edir.

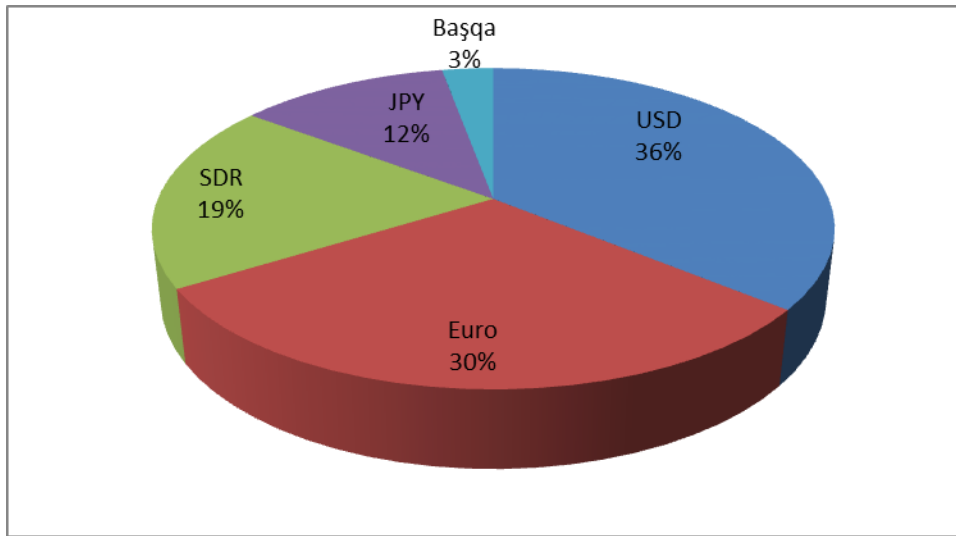
Diaqram 4. *İstifadə edilmiş xarici kreditlər üzrə dövlət borcunun sahələr üzrə strukturu, 1 yanvar 2012*

İmzalanmış kredit sazişlərinin donorlar üzrə strukturuna nəzər yetirsək, burada Dünya Bankı 29, Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyi 14, AYİB 12, AİB 10, İslam İnkişaf Bankı 7 faiz payla əsas kreditorlar siyahısındadır. 2004-cü ilədək Azərbaycanın iki əsas kreditorundan biri olmuş BVF isə 5% paya malikdir və hökumətin bu qurumdan kredit alınmasını dayandırdığını nəzərə alsaq, bu payın sonrakı illərdə daha da azalacağı gözlənilir. Diaqram 5-dən görüldüyü kimi, imzalanmış kredit sazişlərinin 20%-i digər donorların payına düşür ki, burada Çin hökumətindən tutmuş ərəb fondlarındak, Şotlandiyanın “Royal Bank”ından tutmuş ABŞ-ın İxrac-İdxal Bankındak 20-dən çox maliyyə-kredit qurumunun adı var.

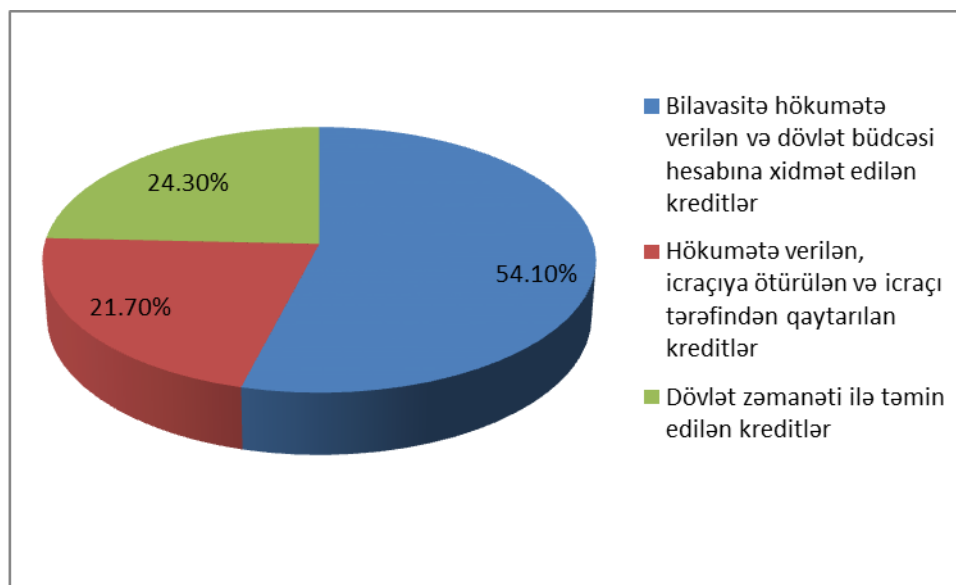
Diaqram 5. 1 yanvar 2012-ci il tarixə imzalanmış kredit sazişlərinin donorlar üzrə strukturunu, mln. ABŞ dolları

Xarici dövlət borcunun əsas hissəsini ABŞ dolları ilə nominasiya olunmuş kreditlər təşkil edir (35,9%). Azərbaycanın xarici borc zənbilində avronun payı 30,3%, Yaponiya yeninin payı isə 11,9% olub. BVF-nin xüsusi borcalma hüquqlarının – SDR-in (Special Drawing Rights) payı isə 19% təşkil edib. Bundan başqa, xarici borc zənbilində İslam dinarı 1,3, Səudiyyə rialı 0,8, Küveyt dinarı 0,4, İsveçrə frankı və BƏƏ dirhəminin payları isə 0,2 faiz təşkil edir.

Diaqram 6. 1 yanvar 2012-ci il tarixə xarici dövlət borcunun valyuta tərkibi

Xarici dövlət borcunun əsas hissəsini bilavasitə hökumətə verilən və dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına qaytarılan kreditlər təşkil edir – bu kreditlər üzrə borcun məbləği 2,6 milyard ABŞ dolları və ya xarici dövlət borcunun 54,1%-ni təşkil edir. Xarici dövlət borcunun 24,3%-ni (1,2 milyard ABŞ dolları) dövlət zəmanəti ilə təmin edilən kreditlər, 21,7%-ni isə (1 milyard ABŞ dolları) hökumətə verilən, icraçıya ötürülən və icraçı tərəfindən qaytarılan kreditlər təşkil edir.

Diaqram 7. Xarici dövlət borcunun strukturu

3. AZƏRBAYCANIN XARİCİ BORCLARI ÖDƏMƏ QABİLİYYƏTİ

Azərbaycan beynəlxalq neft-qaz şirkətlərindən əldə olunan gəlirlər hesabına son illər valyuta ehtiyatlarının həcmi artırılıb. 1 oktyabr 2012-ci il tarixə ölkənin strateji valyuta ehtiyatları 44698,9 milyon dollar təşkil edib ki, bunun 33192,4 milyon dolları ARDNF-nin aktivləri², 11506,5 milyon dolları isə Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatlarıdır³.

Hökumətin indiki xərcləmə siyasətini nəzərə alsaq, növbəti illərdə valyuta ehtiyatlarının artması gözlənilmir. Belə ki, 2013-cü ilin icmal büdcəsi layihəsinə əsasən, ARDNF-nin xərcləri gəlirlərindən 1780,5 milyon manat artıq planlaşdırılıb. Bu da o deməkdir ki, 2013-cü ildə xam neftin dünya bazarındakı qiyməti barelə görə 100 dollardan çox olmasa, valyuta ehtiyatları azalacaq.

“Dövlət borcu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa edilmiş 13 noyabr 2007-ci il tarixli düzəlişlə “Dövlət zəmanəti ilə alınan borcların Təminat Fondu” yaradılıb⁴. Nazirlər Kabinetinin 10 aprel 2008-ci il tarixli 84 sayılı qərarı ilə fondun idarəedilməsi qaydaları təsdiqlənib. Dövlət büdcəsinin nəzdində yaradılmış bu fondun məqsədi dövlət zəmanəti ilə təmin edilmiş borc öhdəliklərinin əsas borcalanlar tərəfindən yerinə yetirilməsi mümkün olmadığı təqdirdə zəmanətçinin (bu halda Azərbaycan Respublikasının) borc öhdəliklərini yerinə yetirməsini təmin etməkdir.

2011-ci ildə dövlət büdcəsindən xarici dövlət borcuna xidmətlə əlaqədar ödənişlər 88057,6 min manat təşkil edib. Dövlət zəmanəti ilə alınan borcların Təminat Fonduna 242.500 min manat köçürülüb. Ümumiyyətlə, 1990-cı illərdən fərqli olaraq, 2000-ci illərin əvvəlindən indiyədək Azərbaycanın xarici borclarının ödənməsində heç bir problem yaranmayıb. Lakin bir tərəfdən xarici borcların sürətlə artması, o biri tərəfdən isə neft gəlirlərinin getdikcə azalması gələcəkdə Azərbaycanın xarici borclarının ödənməsində çətinliklərlə üzləşməsini istisna etmir.

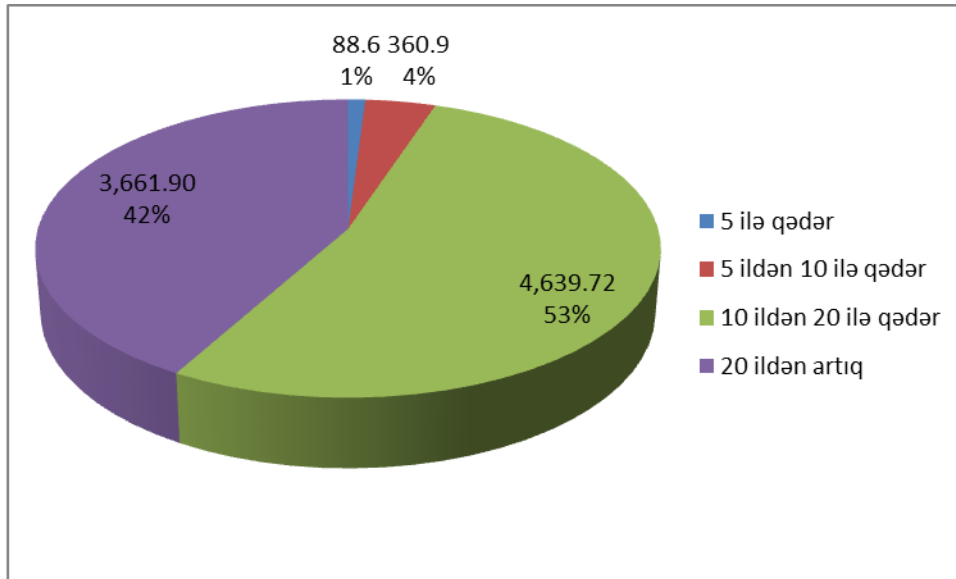
Diaqram 8-dən göründüyü kimi, 1 oktyabr 2010-cu il tarixə imzalanmış sazişlər üzrə kreditlərin 53%-i 10-20 il aralığında olan müddətə, 42%-i isə 20 ildən çox müddətə imzalanıb. Bu da o

² http://www.oilfund.az/az_AZ/hesabatlar-ve-statistika/son-reqemler.asp

³ http://www.cbar.az/infoblocks/money_reserve_usd

⁴ http://e-qanun.az/files/framework/data/13/c_f_13680.htm

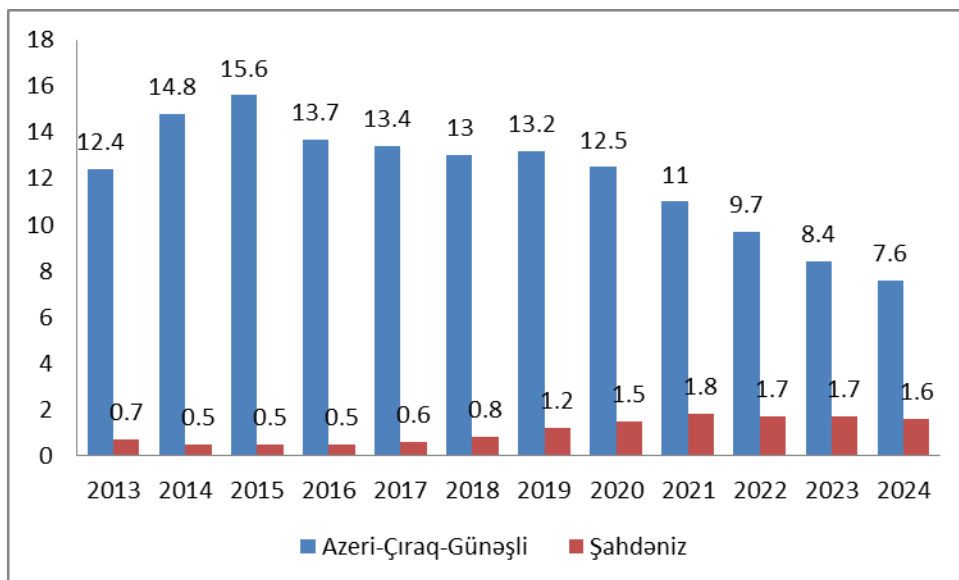
deməkdir ki, hazırkı və sonrakı onilliklər ərzində Azərbaycan indiyədək imzaladığı xarici kredit sazişləri üzrə ödənişləri həyata keçirməlidir.

Diaqram 8. 1 oktyabr 2010-cu il tarixə imzalanmış xarici kreditlərin ödənmə müddəti üzrə borcunun müddət strukturu, milyon ABŞ dolları

Maraqlıdır ki, xarici borcların ödənməsinin əsas dövrü məhz Azərbaycanın neft gəlirlərinin azaldığı dövrə təsadüf edəcək. Məsələn, ARDNF-nin proqnozlarına görə, 2015-ci ildən başlayaraq fondun AÇG üzrə gəlirləri azalmağa başlayacaq⁵ (Diaqram 9). O biri tərəfdən ARDNF-dən dövlət büdcəsinə transferlərin ilbəl artdığını (2010-cu ildə bu göstərici 5.915 milyon manat idisə, 2011-ci ildə 9 milyard manat olub, 2012-ci ildə 9,9 manat, 2013-cü ildə isə 11,4 milyon manat həcmində nəzərdə tutulub) nəzərə alsaq, bir neçə il sonra, xüsusən də post-neft dövründə Azərbaycanın xarici borclarını ödəməsində problemlər yarana bilər.

⁵ AİYİB-in informasiya sorğusuna cavab olaraq ARDNF-nin 6 aprel 2012-ci il tarixli dnf/1/mk-455 sayılı məktubu

Diaqram 9. AÇG və “Şahdəniz” yataqları üzrə daxilolmaların proqnozu⁶, milyard ABŞ dolları

⁶ Xam neftin qiyməti barelə görə 80 ABŞ dolları nəzərdə tutulub

4. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ İNSTİTUTLARININ AZƏRBAYCAN ÜZRƏ STRATEGİYALARI

2000-ci illərdə Azərbaycanda iqtisadi artımın sürətlənməsi və infrastrukturun yenidənqurulmasına olan tələbat beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığın genişlənməsinə zəmin yaratdı. Böyük neft gəlirləri əldə edən Azərbaycan həm beynəlxalq maliyyə institutları, həm də müxtəlif regional maliyyə-kredit qurumları üçün cəlbedici tərəfdaşa çevrildi. Həmçinin beynəlxalq maliyyə qurumları 2005-ci ildən sonra Azərbaycan üzrə strategiya və prioritetlərini yenilədilər.

Dünya Bankının 2007-2010-cu illəri əhatə edən ölkə strategiyası artıq başa çatıb⁷ və hazırda yeni 2010-2013-cü illər üzrə strategiya fəaliyyətdədir. Hazırda yeni layihələr bu strategiyaya uyğun həyata keçirilir. DB Azərbaycan hökumətinin ən böyük kreditörü və çoxsaylı layihələrin müəllifidir. 2011-ci ilin sonunadək DB-nin Azərbaycanda 34 layihəsi tamamlanıb, 21 layihəsi isə davam edir. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, DB-nin Azərbaycan üzrə siyasətində əsas hədəflər dövlət sektorunda idarəçiliyin keyfiyyətinin və şəffaflığının artırılması, özəl biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektorunun davamlı və balanslı inkişafının dəstklənməsi, su və kanalizasiya sistemlərinin yenidənqurulması, enerji sektoru, maliyyə sektoru, sosial xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması və ona çıxış, səhiyyə sektoru və sosial müdafiə sahələri daxildir. 2011-2014-cü illər üzrə strategiyada adı qeyd olunan sektorlarla yanaşı, dəmiryol nəqliyyatının təkmilləşdirilməsi də prioritetlər arasındadır⁸.

1 yanvar 2012-ci il tarixinə *Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı* ilə dövlət sektorunda 9 layihənin maliyyələşdirilməsi üçün 1,1 milyard avro məbləğində kredit müqaviləsi bağlanmışdır. Bankın hazırkı portfelinin 32%-i enerji sektorunun payına düşür. Ümumilikdə isə AYİB 16 təbii ehtiyat layihəsinə 347 milyon avro məbləğində vəsait ayırıb. Bank həmçinin “Azərenerji” SC-yə 213 milyon avro məbləğində kredit verib. Sənaye, kommersiya və aqrobiznes sahələrinə isə cari

⁷ <http://www.worldbank.org/en/country/azerbaijan>

⁸ <http://www->

wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2010/09/23/000334955_20100923012251/Rendered/PDF/562460CASOP1191Official0use0Only161.pdf

kredit portfelinin 13%-i həcmində kredit ayrılmışdır. Bank həm də “Qaradağ Sement” də daxil olmaqla, 21 layihəyə 167 milyon avro vəsait ayırıb⁹.

Azərbaycanla bağlı AYİB gələcək strategiyasını belə müəyyən edib:

- Enerji sektorunda bank özünün Azərbaycandakı ən böyük müştərisi olan “Azenerji” SC-ni dəstəkləməkdə davam edəcək. Bundan başqa, AYİB Gürcüstandan Azərbaycana gələn Qara Dəniz Fibrooptik Xəttinin tikintisini maliyyələşdirməyə, bunun üçün Avropa Birliyi Qonşuluq İnvestisiya İmkanı çərçivəsində vəsait ayırmağa və başqa donorlarla layihə üçün vəsait almağa hazırdır.
- Bank Bakı Elektrik Paylayıcı Şəbəkəsinin yeraltı kabel xətləri, yarımstansiya və transformator sisteminin yenidən qurulmasında da maraqlıdır. Gələcəkdə AYİB qazla bağlı infrastruktur layihələrinin, xüsusilə də paylama effektivliyinin artırılmasını təmin etmək üçün vəsaitlər axtaracaq.
- İnfrastruktur sektorunda isə bank şəhər nəqliyyatı, bərk tullantı, su təchizatı və kanalizasiya layihələrində maraqlıdır. Bu məqsədlə AYİB özəl sektordan dəstək üçün vəsaitlərin alınması səylərini genişləndirəcək. AYİB-in prioritet investisiya maraqları arasında Bakıda yeni dəniz portunun tikilməsinin maliyyələşdirilməsi də vardır.

Asiya İnkişaf Bankının Azərbaycandakı layihələri ölkə strategiyası və proqramların yenilənməsi hesabına həyata keçirilib. Ən son yenilənmə isə 2006-cı ildə qəbul olunub¹⁰. Sonrakı dövrdə Azərbaycanla bağlı hər hansı bir ölkə strategiyası hazırlanmayıb. Belə ki, AİB-in siyasətlərində ölkə strategiyaları yox, biznes əməliyyat planlarının hazırlanması əsas götürülür, 2011-2013 və 2012-2014-cü illər üzrə əməliyyat biznes planları əsas hədəfləri müəyyən edir. AİB-in 2011-ci il üçün ölkə üzrə əməliyyat biznes planı 340 milyon ABŞ dolları təşkil edib, 2012 və 2013-cü illərdə isə müvafiq olaraq 355 milyon və 250 milyon ABŞ dolları dəyərində müəyyənləşdirilib. Bank həm də gələcək strateji əməkdaşlığın davam etdirilməsindən ötrü texniki qiymətləndirilməsi üçün də vəsait ayırır – bu məqsədlər üçün ümumi olaraq 2 milyon dollar

⁹ <http://www.ebrd.com/pages/country/azerbaijan.shtml>

¹⁰ <http://www.adb.org/documents/azerbaijan-country-strategy-and-program-update-2006?ref=countries/azerbaijan/strategy>

istəniləcək. Hökumətin borc planı yerli və regional infrastrukturun yenilənməsini və regional miqyaslı layihələrin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

2006-cı ilin proqramına uyğun olaraq, AİB təhsil, maliyyə, sosial, kənd inkişafı, nəqliyyat, enerji və şəhər xidmətləri sektorunda işləmək niyyətində olub. Yeni biznes planına görə¹¹, AİB növbəti üç ildə də Azərbaycana borc verilməsini davam etdirəcəkdir. Azərbaycanda özəl sektorun əməliyyatları AİB üçün prioritet sahələrdən biri sayılacaq. Özəl Sektorun Əməliyyat Departamenti nəqliyyat və logistika, maliyyə sektorlarında müxtəlif investisiya imkanları üçün artıq araşdırmalara da keçib. AİB-in 2020-ci il strategiyasına uyğun olaraq, əsas ictimai sektor əməliyyatlarının tam olmayan siyahısı belədir:

- **Nəqliyyat.** Dəmiryol Şəbəkəsinin İnkişafı Proqramı bu müddətdə də davam edəcək. Proqram AİB Direktorlar Şurasında 2007-ci ildə təsdiq olunub və artıq 1-2-ci hissələri davam edir. Üçüncü hissə 2011-ci ildə təsdiqlənib, dördüncüsü isə 2013-cü ildə təsdiq olunacaqdır.
- **Enerji.** Enerji sektorunun yenidən qurulması gündəlikdədir və 2012-ci ildə elektrik enerjisinin paylanması sahəsi üzrə investisiya proqramı qəbul olunacaqdır.
- **Su təchizatı və kanalizasiya, şəhər xidmətləri.** Bu layihə 2009-cu ildə təsdiq olunub və 2-ci hissəsi həyata keçirilir. Layihənin 3-cü hissəsinin reallaşdırılması 2013-cü ilə nəzərdə tutulur.
- **Tematik prioritetlər və özəl biznes əməliyyatları.** AİB hökumətə iqlim dəyişikliyi ilə bağlı problemlərin həlli üçün köməklik göstərmək niyyətindədir. Bunların içində iqlimə uyğunlaşma və investisiya imkanları, su resursları və tullantı menecmenti kimi layihələr vardır.
- **Texniki dəstək.** AİB bir neçə texniki dəstək layihəsi hazırlayır, bunların içində AİB-lə hökumətin 2014-2017-ci illər üçün hökumət partnyorluq siyasətinin formalaşdırılması da daxildir.

“Nəhəng üçlüy”ün Azərbaycan üzrə borclanma-investisiya prioritetlərinin təhlili bir daha sübutdur ki, BMI-lər hələ qeyri-müəyyən müddətədək ölkə iqtisadiyyatında mühüm

¹¹ <http://www.adb.org/documents/azerbaijan-country-operations-business-plan-2012-2014?ref=countries/azerbaijan/strategy>

investorlardan olacaqlar və bu şəraitdə onların fəaliyyəti ilə uzlaşan bir monitoring-nəzarət sxeminin yaradılması artıq reallığa çevrilməkdədir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda indiyədək yalnız DB, AYİB və AİB-lə imzalanan kredit sazişləri və layihələrə çıxış vardır. Bu sənədlərin əksəriyyətini onların internet səhifələrindən əldə etmək mümkündür.

5. BEYNƏLXALQ KREDİT LAYİHƏLƏRİNDƏ İCTİMAİ İŞTİRAKÇILIQ

Layihələrin daha effektiv həyata keçirilməsi üçün BMİ-lər müxtəlif nəzarət mexanizmlərini işləyiblər. Ölkələr üzrə keçirilən layihələrdə ətraf mühitin qiymətləndirilməsi və mülkiyyətin qorunmasından ötrü yaradılmış təftiş qurumları və təlimatlar onların həyata keçirilməsi üçün əziyyət çəkən qrupların hüquqlarının qorunması üçün bir vasitədir. BMİ-lər bu tipli müfəttişlik və nəzarət mexanizmlərinin işlənməsinə 1990-cı illərdən başlayıblar. Layihələr həyata keçirilərkən ətraf mühitə vurulan ziyan və ətrafda yaşayan insanların əziyyət çəkməsi son nəticədə BMİ-lərə şikayətlərin sayını artırmağa başlamışdır. Belə şərait layihələrin effektiv həyata keçirilməsindən başqa, onların şəffaf və son nəticədə vaxtında başa çatdırılmasına da ciddi bir maneə olub. Borc alan ölkənin bu vəsiti tam geri qaytarmasına zəmanət verməsinə baxmayaraq, ətraf mühitə dəyən insan və mülkiyyət hüquqlarının pozulması BMİ-lərin nüfuzuna ciddi zərbədir. Bunu nəzərə alan BMİ-lər müxtəlif səviyyəli hesabatlıq və cavabdehlik mexanizmləri yaradırlar.

Dünya Bankının Təftiş Paneli müstəqil kommunikasiya sxemi olub, DB-nin maliyyələşdirdiyi layihələr həyata keçirilərkən vurulan ziyan zamanı istifadə edilə bilər. Bu müfəttişlik şurası layihələrin icrası müddətində yaranan problemlər üçün DB İcraçı Direktorlar Şurasına bilavasitə müraciət üçün kömək edir¹².

Təftiş Panelinə üç nəfər müxtəlif millətlərdən olmaqla, 5 il müddətində seçilmiş üzvlər daxildir. Panelin əsas fəaliyyətində faktların araşdırılması durur: o, DB-nin kredit əməliyyatları siyasətini məxsusi prosedurlarına uyğunlaşdırmaq üçün müstəqil və obyektiv fəaliyyət göstərir. Təftiş Panelinin internet saytı və illik hesabatları onların bu sahədə apardığı yoxlamalar və tədbirlər barəsində məlumat verir. Müşahidə Şurasının səlahiyyətləri qismən Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası və ya Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı tərəfindən maliyyələşən bütün layihə və proqramlara şamil olunur. Bu şuranın ünvanına su bəndləri tikintisindən tutmuş meşə təsərrüfatı, elektrik enerjisi və kreditlənməyə qədər müxtəlif sahələrdəki layihə və proqramların icrası zamanı yaranmış suallar və şikayətlər daxil olur. Şuranın prosedurlarına görə, şikayət ərizələri fərdi surətdə, onu təqdim edən şəxs və ya QHT tərəfindən təqdim oluna bilər. Şikayətçi tərəfin hüquqlarını beynəlxalq QHT-nin nümayəndələri də müdafiə edə bilər. Müşahidə Şurası

¹² <http://www.inspectionpanel.org>

həmçinin şikayətçi tərəfin təhlükəsizliyi üçün onun anonimliyini də təmin edə bilər. 1993-cü ilə kimi BMİ-də hər hansı qərar qəbulu prosesində narahatlıqlarla bağlı prosedurlar olmamışdır. Həmin ildə DB-dən başlayaraq bir çox BMİ-lərin layihələri maliyyələşdirilərkən onların təsir əhatəsinə düşən qruplarla bağlı qərarlar verməsi resursları yaradılmağa başlandı. İki müxtəlif yanaşma qəbul olundu. Bunlardan birincisi institusional şikayətlər üçün mexanizmə fokuslanmışdı. Bu halda bank layihəsinin təsdiqində və onun həyata keçirilməsində hər hansı bir qrupa təsiri nəzərdə tutulurdu. İkinci tip mexanizmdə isə böyük məqsəd vardır və təsir qruplarının narahatlıqlarına fokuslanmışdır. Mexanizmlər problem həlli və ya ombudsman rolunda götürülür, korrektə və imkanların genişləndirilməsini nəzərdə tutur.

Bundan başqa, DB 2011-ci ildə özünün Məlumatlar Çıxış Siyasətini hazırladı ki, bunun da əsasında ölkələr üzrə Açıq Statistikanın yaradılmasına start verildi. Eyni zamanda DB-nin Açıq Statistikası internetdə və müxtəlif mobil əməliyyat sistemlərində əlavələr şəklində əlçatan oldu¹³.

Oxşar olaraq belə bir prosedur *Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı* tərəfindən də qəbul edilib. 14 may 2002-ci ildə AYİB-in Direktorlar Şurasının xüsusi iclasında bankın həyata keçirdiyi layihələrin təsirinə məruz qalmış qrupların şikayətlərinin layihə əməliyyatlarında ayrı olaraq birbaşa müraciət etməyi nəzərdə tutan mexanizmin işlənilib hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur. Bu institutun hesabatlıq və şəffaflığının təmin olunması üçün belə bir mexanizmin yaradılmasının vacibliyi qeyd olunmuşdur.

1995-ci ildə *Asiya İnkişaf Bankı* onun dəstəyi ilə həyata keçirilən layihələr zamanı təsirə məruz qalmış qrupların AİB-in əməliyyat siyasəti və prosedurları ilə bağlı apelyasiyasının təqdim olunması üçün müstəqil qurum olan Təftiş Funksiyasını yaratmışdır¹⁴. 2003-cü ildə geniş icmaldan sonra 2010-cu ildə AİB Təftiş Funksiyasının əsasında Hesabatlıq Mexanizmi Siyasətini hazırlamağa başladı¹⁵.

2010-cu ilin may ayında Özbəkistanın paytaxtı Daşkənddə AİB İdarə Heyətinin iclasında bankın prezidenti Hesabatlıq Mexanizminin İdarə Heyəti – Menecment İcmalını bəyan etdi. Bu heyət icmala nəzarət etmək üçün yaradıldı. Bu işçi qrupu iki beynəlxalq məsləhətçini də öz sıralarına

¹³ <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/PROJECTANDOPERATIONS/EXTINFODISCLOSURE/0,,menuPK:64864911~pagePK:4749265~piPK:4749256~theSitePK:5033734,00.html>

¹⁴ <http://www.adb.org/documents/review-inspection-function-establishment-new-adb-accountability-mechanism>

¹⁵ <http://www.adb.org/site/accountability-mechanism/overview>

daxil etdi ki, icmalların nəzərdən keçirilməsinə nəzarət etsin. Bu nəzərdən keçirmə AİB-in başqa oxşar mexanizmlərindən götürülərək bankın təcrübəsinə daxil olunmaqla Hesabatlıq Mexanizminin yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdi. Bu nəzərdən keçirmə həmçinin geniş ictimai müzakirə nəzərdə tuturdu.

Qeyd edək ki, bankın Hesabatlıq Mexanizmi Siyasəti 2012-ci ilin martında tam olaraq təsdiqlənib. Bu siyasət bankın şikayətlər üzrə siyasətinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Bununla da AİB-in əvvəl mövcud olan və şikayətlərə baxılmasını təmin edən Xüsusi Fasilitasiya Ofisinin işi xeyli təkmilləşdirildi. Bu mexanizm AİB-in effektivlik və layihə keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edirdi: layihələrin həyata keçirilməsindən əziyyət çəkən təsir qrupları və qərar qəbul edənlər, heyətlərin və əməliyyatların yüksək peşəkarlıq və texniki standartlarının əks olunması, mümkün qədər müstəqil və şəffaf olma, effektiv qiymətləndirmə, AİB-dəki nəzarət, audit, keyfiyyətə nəzarət və qiymətləndirməyə başqa əlavələrlə uyğunlaşmaq.

Bu sənədin bir sıra üstün cəhətləri vardı. Mexanizm özlüyündə BMİ-lər arasında ilk dəfə olaraq özəl və dövlət sektorları arasındakı problemin həlli funksiyasının institutlaşmasında pionerlik etdi. Hesabatlıq Mexanizmlərində şəffaflıq, iştirakçılıq, etibarlılıq və effektivlik əsas meyarlardır.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda BMİ-lərin layihələrinin vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən monitorinqi kredit layihələrinin çoxaldığı dövrə – 2000-ci illərin ikinci yarısına təsadüf edir.

İlk belə fəaliyyətlərdən biri – çoxtərəfli maliyyələşmə əsasında Azərbaycanda səhiyyə islahatı layihəsində ictimai iştirakçılığın monitorinqi 2007-ci ildə keçirilib. ***İctimai Vəsaitlərin Monitorinqi Mərkəzinin*** həyata keçirdiyi kredit layihələrinin monitorinqi layihəsi çərçivəsində Dünya Bankı, Azərbaycan hökuməti və ABŞ-ın Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi (USAID) tərəfindən maliyyələşdirilən Səhiyyə İslahatları layihəsinin ilkin dövrü – ictimaiyyətin layihə ilə bağlı maarifləndirilməsinin monitorinqi həyata keçirilmişdir¹⁶. Bu layihənin əsas fokusu ölkədə səhiyyə islahatları çərçivəsində seçilmiş pilot rayonlarında (Ağdaş, Qax, Şəki, İsmayilli və Abşeron) yeni xəstəxanaların inşasını nəzərdə tuturdu. Mühüm məqamlardan biri odur ki, ilk dəfə olaraq layihə donorları bu layihə monitorinqini aparan işçilər üçün müvafiq qısamüddətli treninqlər keçiriblər və eyni zamanda, kredit layihələrinin monitorinq olunması üzrə metodiki təcrübi vəsait çap edilmişdi. Bundan sonra layihə üzrə monitorinq qrupu İsmayilli və Şəki

¹⁶ <http://az.trend.az/capital/business/911896.html>

rayonlarında olub, yerli icma, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının nümayəndələri və yerli idarəetmə orqanlarının rəhbərləri ilə görüşlər keçiriblər. Layihə səhiyyəyə aid olduğu üçün yerli səhiyyə idarələri, xəstəxanalar və poliklinikalarda baş həkim və tibbi heyətlə də görüşlər keçirilib. Qeyd olunduğu kimi, bu layihənin əsas fokusu 2006-cı ildə adları çəkilən rayonlarda başlamış pilot səhiyyə layihəsi ilə bağlı yerli icmaların fikrini öyrənmək idi. Monitorinq həyata keçirilərkən layihənin icrasına tam başlanılmamışdı və onun sosial sahəyə təsiri ilə bağlı hər hansı reaksiya və şikayət baş verməmişdi. Monitorinqin məqsədi layihə ilə bağlı ictimaiyyətin məlumatlandırılması olduğundan, hədəf fokus qruplarının bu layihədə iştirakının öyrənilməsi olub. Nəticə olaraq vətəndaş cəmiyyətinin bu layihə ilə bağlı cüzi məlumatlandırılmasını ortaya çıxarıb. Baxmayaraq ki, layihə donorları ictimai məlumatlandırma sisteminin yaradılması ilə bağlı qrant da ayırmışlar, layihənin realizasiyasının ilk ilin sonunda bu istiqamətdə heç bir iş görülməmişdi. Aparılan sorğular və müşahidələr, həmçinin digər monitorinq formaları layihə ilə bağlı aparılan informasiya işinin kafi olduğunu üzə çıxarmışdır və bununla bağlı ilk növbədə DB-yə müraciət edilmişdir.

Sonrakı illərdə müəyyən fasilələrlə layihələrin monitorinqi davam etdirilib. Azərbaycanda BMİ-lərin vəsaiti hesabına realizasiya olunan layihələrdə yerləşmə və ətraf mühitin təsirlərinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı yerli icmalarda yaranan narazılıq və ölkə QHT-lərinin baş verən hüquqpozmalara qarşı tədbirlərə başlaması bu fəaliyyəti bir qədər intensivləşdirib. Bu monitorinqlərin sayı çox deyil, buna baxmayaraq, onların əldə etiyi nəticələr və hüquqpozmalarla bağlı verilən şikayətlər BMİ-nin yaranmış problemlərinin həllinin məsuliyyətini artırıb, bir sıra hallarda isə şikayətlərin həllinə qədər bu layihələrin icrası dayandırılıb. BMİ layihələrinin monitorinqlərinə nəzər saldıqda görmək mümkündür ki, demək olar, bütün hallarda yaranmış problemlər mülkiyyət və ətraf mühitin qorunması ilə bağlıdır. Borc layihələri həyata keçirilərkən mülkiyyətçilərlə sifarişçilər arasında mülkiyyətə qoyulan qiymətin razılaşdırıla bilinməməsi əksər şikayətlərin predmetinə çevrilib. Bir neçə BMİ layihəsində oxşar problemlər baş vermişdir və onların həllində bəzi ölkə QHT-lərinin təcrübəsi vardır.

Münaqişəli layihələrin həyata keçirilməsi və onun monitorinqinin kifayət qədər ətraflı aparılması üçün bir neçə problem qoyuluşunun olması. Son illərdə ətraf mühitin qiymətləndirilməsi və yerləşdirmə ilə bağlı yaranan nazarazılıqlar ölkə QHT-lərinin bir neçəsinin bu problemlə maraqlanmasına şərait yaradıb.

Neftçilərin Hüquqlarının Müdafiəsi Təşkilatı BMİ layihələrinin monitorinqini genişləndirməyə başlayan ilk yerli QHT-dən biridir. Bu təşkilat 2010-cu ildə DB ilə Azərbaycan hökuməti arasında 2008-ci ildə bağlanmış 300 milyon ABŞ dolları məbləğində olan Ələt–Astara avtomobil yolunun tikintisində monitorinq aparıb. Bu yol Azərbaycanın cənub regionları və qonşu İranla nəqliyyat dəhlizinin yaradılmasından başqa şərti Şimal-Cənub avtomobil yolu adlandırılır¹⁷. Layihəyə əsasən dördzolaqlı avtomobil yolunun inşası nəzərdə tutulur və ərazi kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaq sahələrindən və əhalinin pay torpaqlarından keçir. Bu yolun keçdiyi ərazidə mülkiyyətçilərdən əlavə torpaq sahələrinin alınması lazım gəlmişdir. Lakin torpaq mülkiyyətçilərindən alınan torpaqların əvəzinin ödənilməsi üçün təklif olunan kompensasiyanın miqdarı ilə razılaşmayan kəndlilər hesab edirlər ki, onlara təklif olunan qiymətlərin hektara 1800 manat verilməsi real bazar qiymətlərindən aşağıdır. Torpaqların alınma qiymətləri haqqında mülkiyyətçilərlə məsləhətləşmələr və izahatlar aparılmadığına görə yerli icra hakimiyyəti orqanları müxtəlif təzyiqlərlə torpağı satın alıblar. Bu tipli torpaq alışı sonda yerli icra nümayəndələrinin şikayətinə səbəb olmuş və məsələ ilə əlaqədar NHMT layihənin icrası ilə bağlı DB-yə müraciət edib. QHT-nin hüquqşünası və ekspertləri problemi DB-nin nümayəndələrinə çatdırıb və torpaqların alınmasında kompensasiya verilməsi ilə bağlı problemlərin həllində dəyişikliklər baş verib. Bu məqsədlə NHMT-nin nümayəndələri bankın bu tipli layihələrinin həyata keçirilməsi zamanı apardığı siyasət sənədlərinə istinad ediblər. DB-nin Baş və yerli ofisi ilə danışıqlardan sonra layihəyə monitorinq üzrə məsləhətçi işə cəlb olunub və alınacaq torpaqlara kompensasiyanın məbləğinin təyin olunması ilə bağlı bir sıra dəyişikliklər baş verib.

Ələt–Masallı avtomobil yolunun tikintisində monitorinqdə istifadə olunmuş meyarlar bir sıra xüsusiyyətlərinə görə ilkdir. Məsələn, layihənin monitorinqi aparılarkən onun qanunvericiliyin pozulmasından başqa DB-nin siyasətinin pozulması, layihə üzərində nəzarətin zəif olması və ekoloji problemlər üzə çıxarılıb. NHMK bu problemlərin həlli yolunun ədalətli təminat, ictimai məlumatlandırma sistemi, köçürülmə siyasəti, gəlirlərin bərpa edilməsi, əvəzetmə xərci və başqa yerə yerləşdirmə ilə bağlı təkliflərini verməyə başlamışdır. Hüquqşünaslar və ekspertlərdən ibarət işçi qrupu Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin birdən-birə bir neçə maddəsinin pozulması ilə müşayiət olunan layihənin davam etdirilməsinin mümkünlüyünün yalnız bankın

¹⁷ http://www.nhmt-az.org/ts_general/download/hesabat_BMI_yanvar_2012.pdf

bilavasitə problemin həllinə qatılması vasitəsilə aradan qaldırılması yolunu görüblər. QHT-nin DB ilə apardığı müzakirələrdən sonra kompensasiyaların ödənilməsindən başqa əvvəllər verilən qərarların ləğvi və kompensasiyaların yenidən hesablanaraq bölüşdürülməsi ilə bağlı razılığa gəliblər. Bununla belə, Salyan rayonu ərazisində bir çox mülkiyyətçinin pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək mümkün olmamışdır. Onlardan iki ailə məhkəmə instansiyalarında hüquqlarının bərpasını davam etdirir.

Avtomobil yollarının çəkilişi üçün BMİ vəsaiti hesabına həyata keçirilən daha bir kredit layihəsinin monitorinqi *Azad İqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyi* tərəfindən “Şərqi-Qərbi avtomobil yolunun yenidən qurulması” layihəsi çərçivəsində yolun iki hissəsində aparılmışdır. AİB, İİB və Səudiyyə İnkişaf Fondu tərəfindən maliyyələşdirilən bu layihə Ətraf Mühitə və Sosial Təsir Qiymətləndirməsi də nəzərə alınmaqla, Gəncə dairəvi avtomobil yolu (39 km) və Qazax–Gürcüstan sərhədi avtomobil yolu hissəsinin (38 km) dizaynını, tender keçirilməsini və yenidən qurulmasını nəzərdə tuturdu. Yolun yenidən qurulması ilə əlaqədar özəl mülkiyyətçilərdən torpaqların alınması və vətəndaşların ərazidən köçürülməsi də daxil olan məsələlər vardır və onlar bankın köçürülmə siyasətinə uyğun olaraq həyata keçirilməlidir. Monitorinq zamanı məlum olmuşdur ki, layihə ilə bağlı yerli idarəetmə orqanları və sakinlərin heç bir məlumatı yoxdur, onlar qərarvermə prosesində iştirak etməyiblər. Bəzi hallarda yerli güc strukturları monitorinq qrupuna görüşlərlə bağlı xəbərdarlıqlar edib. Yerli bələdiyyələr kompensasiyanın məbləği ilə bağlı hər hansı bir sənədləşməyə malik deyillər və buna cəhd də olunmamışdır. Şikayətlərlə bağlı hökumətin maraqsız olduğu isə açıq-aydın görünürdü. Ümumiyyətlə hiss olunan budur ki, bu layihənin icraatı zamanı ictimai iştirakçılıqla bağlı hər hansı bir tərəfin, həmçinin yerli icmanın maraqları üst-üstə düşmür.

Yolun bu hissəsinin tikintisinin monitorinqi və yerli icma ilə görüşlər bir sıra problemləri üzə çıxarmışdır. Bu, ilk növbədə prosesin AİB-in 2007-ci ildə layihə üzrə qəbul etdiyi Köçürmə Planına uyğunluğu ilə bağlıdır. Bu köçürülməni Nəqliyyat Nazirliyi aparmalı və bundan əvvəl yerli idarəetmə orqanları ilə razılaşdırmalı idi. Bundan əlavə, “Köçürülmə və Torpaq Əldə Olunmasının Təsirləri” sənədində (2008-ci il) göstərilir ki, hər hansı bir məqsəd üçün köçürülmə aparılırsa, o, bankın müəyyən etdiyi qaydalara uyğun olaraq layihənin təsdiqlənməsindən qabaq tədqiqat dövründə işlənməlidir. Görünən isə bu olub ki, belə bir hesablanma və tədqiqat işi aparılmayıb və sonradan yaranan problemlərlə bağlı hansısa qabaqlayıcı tədbirlər olmayıb. Bu

nümunədə, qeyd etmək lazımdır ki, AİYİB Yevlax rayonu Aran kəndində monitoring apararkən 30-dan artıq ailənin xüsusi ehtiyac olmadığı halda köçürülməklə üz-üzə qaldığını müəyyən edib və bununla bağlı vətəndaşların AİB-in Xüsusi Fasilitasiya Ofisinə şikayətləri təşkil edib¹⁸. Bunun nəticəsi olaraq şikayətlər bankın saytında yerləşdirilib¹⁹ və Manilada yerləşən XFO-nun nümayəndələri əraziyə səfər edərək vəziyyətlə yerində tanış olublar və sakinlərlə görüşüblər. XFO vətəndaşların şikayətini təsdiq etməsə²⁰ də, son nəticədə Aran kəndində bir məhəllənin köçürülməsi icra olunmayıb.

Bir sıra layihələrdə isə ekoloji qiymətləndirmə həyata keçirilmişdir. Bunlara ən yaxşı misal Masallı–Astara avtomobil yolunun tikintisi və Neftçaladakı yod-brom zavodunun tikintisi zamanı ətraf mühitə vurulan ziyanın miqyasının qiymətləndirilməsidir.

Neftçalada yaradılan “Azəryod” MMC-yə Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı tərəfindən 15 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait ayrılmışdır (ümumi məbləğ 17 milyon ABŞ dollarıdır). Bu məbləğ hesabına Neftçala rayonundan Xəzərin 150-200 metrliyində 10 hektarlıq ərazidə yod zavodu tikilmişdir. Bu ərazidə əsas korpusdan 200 metr aralıda 1 hektardan böyük ərazidə yodlu-bromlu su-xammal rezervuarları yaradılmışdır. Yod alınması prosesində yaranan kimyəvi maddələr, o cümlədən xlor qazı, kükürd qazı, yod turşusu, sulfat turşusu və s. hava ilə ətraf Mirqurbanları, Günəşli, Söyüdlü kəndlərini bürüyür. Belə bir çirklənmə nəticəsində ətrafdakı yod birbaşa suya və torpağa çökür, təmizlənməmiş su birbaşa Xəzər dənizinə axıdılır. **NHMT** özünün məlumatlarında qeyd edir ki, Ekoloji və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin üç dəfə xəbərdarlıq etməsinə baxmayaraq, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması ilə bağlı ciddi bir irəliləyiş əldə olunmamışdır. Bununla əlaqədar olaraq NHMT banka müraciət edib. Bank şikayəti həll etmək üçün NHMT-nin nümayəndələrinin və yerli icmanın iştirakı ilə məsləhətləşmə aparıb. Layihə B kateqoriyasına aid edilib, bununla bərabər, NHMT hesab edir ki, bu kateqoriya ekoloji çirklənmənin yüksək dərəcəsinin göstəricisi kimi qəbul edilə bilməzdi²¹. Ekoloji durumun sonrakı monitoringi hər hansı bir müsbət dəyişikliyin olmadığını ortaya çıxarıb. Lakin AYİB və “Azəryod” MMC ekoloji təsirlərin aradan qaldırıldığını bildirirlər.

¹⁸ <http://www2.adb.org/documents/reports/consultation-accountability-mechanism/ospf-annual-report-2009.pdf>

¹⁹ <http://www.adb.org/sites/default/files/spf/AZE-EWHIP-complaint-letter.pdf>

²⁰ <http://www2.adb.org/Documents/Policies/Accountability-Mechanism-Review/revised-issues-paper-27-sept-2010.pdf>

²¹ http://www.nhmt-az.org/ts_general/download/AzerYod_Zavod_Astana_2011.pdf

Başqa bir analoji layihə 59 km-lik Masallı–Astara avtomobil yolunun ətraf mühitə təsiri ilə bağlı monitorinqdir. AİB-in vəsasiti hesabına tikilən dördzolaqlı avtomobil yolunun ətraf mühitə təsirinin araşdırılması zamanı əsas diqqət karbon qaz emissiyasının növbəti illərdə artımını proqnozlaşdırmaq və tikinti ərazisindəki təbii mühitə təsirini öyrənmək olub. Layihənin monitorinqini aparan *Eko-Renessans İctimai Birliyi* belə bir qənaətə gəlib ki, bu yolun tikintisinin nəticələri kimi karbon emissiyasının həcmi artacaqdır. Ətraf meşə massivləri də yaşıl zolaqdan mərhum ola bilər. Gözlənilir ki, ərazidə 7-65 yaşlı 328 ağac kəsiləcək. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, ictimai birliyin ekoloqları hesab edirlər ki, son nəticədə bu, ciddi bir ekoloji eroziya deyil və onu yenidən regenerasiya etmək yolu ilə qırılmış meşə zolağını bərpa etmək mümkündür.

Aparılmış monitorinqlərin nəticələri və beynəlxalq təcrübə Azərbaycanda BMİ-lərin fəaliyyətinə nəzarət üçün geniş imkanlar və çoxsaylı təcrübələr olmasa da, bu monitorinq nümunələri və istifadə edilən metodologiyalar gələcəkdə istifadə oluna bilər. Bununla belə, QHT-lərin satınalmalar və maliyyə idarəçiliyinin monitorinqi üzrə bilik və bacarıqların artırılmasına, ətraf mühitin qiymətləndirilməsi və köçürmə prosesində ictimai iştirakçılığın genişləndirilməsinin təşviq edilməsinə diqqəti artır və bununla bağlı təlimatların effektiv həyata keçirilməsində hökumətin bir sıra fəaliyyətini icra etməsinə baxmayaraq, ictimai iştirakçılıqla bağlı ciddi bir təşviqata ehtiyac vardır.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycanda BMİ layihələrinin effektiv monitorinqinə bir çox maneələr mövcuddur. Bu səbəblərə hökumət qurumlarının layihələr üzrə aralıq və yekun hesabatları ictimaiyyətə açıqlamaması, məlumat çıxış və ictimai iştirakçılıq imkanlarının zəif olması, BMİ-lərin hesabatlarının əldə edilməsinə uzun müddətin tələb olunması, həmçinin bu sahədə çalışan QHT-lərin monitorinq layihəsi üçün tələb olunan maddi-texniki və ekspert potensialının zəif olmasıdır.

Azərbaycanın xarici dövlət borcları milyardlarla ölçülsə də, hökumət hələ də xarici borclar üzrə icmal hesabat hazırlamır. Eyni zamanda, “Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası haqqında” qaydalara, həmçinin “İnformasiya əldə etmək haqqında” qanuna zidd olaraq Maliyyə Nazirliyi xarici dövlət borcunun müxtəlif göstəricilər üzrə (məsələn, sektorlar, donorlar, dövlət qurumları, layihələr və s.) geniş tərkibini açıqlamır.

TÖVSIYƏLƏR

1) *Hökumət qurumlarına:*

- Azərbaycanın xarici borclarının limitləşdirilməsi, infrastruktur layihələrinə BMİ kreditlərinin cəlb olunması, xarici borcların effektiv idarə edilməsi üçün uzunmüddətli strategiyanın hazırlanması;
- Dövlət xarici borcları üzrə İcmal Hesabatın hazırlanması;
- BMİ-lərdən cəlb edilmiş kreditlərin istifadəsi sahəsində şəffaflığın artırılması və həyata keçirilən layihələrdə ictimai iştirakçılığın artırılması;

2) *Beynəlxalq maliyyə institutlarına:*

- Kredit sazişləri imzalanarkən hökumət qurumlarının və dövlət şirkətlərinin layihələr üzrə şəffaflığın, hesabatlığın və ictimai iştirakçılığın artırılması mexanizmlərinin işlənilməsi;
- Kredit layihələri üzrə hökumət qurumları və dövlət şirkətlərinin dövrü və yekun hesabatlarının internet saytlarında yerləşdirilməsi;
- Kredit layihələrinin hazırlanması prosesində vətəndaş cəmiyyəti ilə məsləhətləşmələr keçirilməsi;
- Maliyyələşdirilən layihələr üzrə vətəndaş cəmiyyəti və KİV-in geniş məlumatlandırılması;
- Siyasət sənədlərinin və hesabatların Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi təcrübəsinin genişləndirilməsi;

3) *Vətəndaş cəmiyyətinə:*

- BMİ-lərin siyasət sənədləri və hesabatlıq mexanizmlərinin öyrənilməsi və layihələrinin monitorinqi üzrə bilik və bacarıqların artırılmasına diqqəti artırmaq;
- Şəbəkələşmək, daha çox QHT-nin prosesə cəlb edilməsi və ekspert potensialının birləşdirilməsi;
- BMİ-lərin layihələrində ictimai iştirakçılığın artırılmasının təşviq edilməsi və vəkillik.